

ЗА БУКВИТЕ И ЗА ДОСТОЙНСТВОТО

А. Тотоманова

На този ден българите по целия свят отдават почит на делото на Светите братя Кирил и Методий – създателите на славянската писменост. Подобно на Вазовите герои от главата „Радини вълнения“ в „Под игото“ повечето от нас простодушно смятат, че двамата равноапостоли само са измислили буквите и с това се изчерпва всичко. Неотдавна на въпроса какво е значението на създаването на славянската азбука една моя студентка, без да се замисли, отвърна: „Ами съставили са я - и веднага са взели да преписват...“. Бедната, тя дори не се сещаше, че не е имало какво да преписват, защото славяните, както изрично се казва в Пространното житие на св. Кирил Философ, не са имали букви на своя език. Започвам с анекдот, за да можем чрез контраста да осъзнаем величието на онова, което Светите братя са сътворили и отстоявали през целия си живот. И това не са само буквите, които през Средновековието са имали и символично значение, защото те са материалната, външната обвивка на тяхното творение, а тя, както знаем, може да се променя. Още по време на Първото българско царство кирилицата, чийто автор остава неизвестен, заменя създадената от Кирил християнска и свещена азбука глаголицата. После с течение на времето от кирилската азбука се изхвърлят постепенно гръцките букви, които през Средновековието са служели като сигнал за важността на чуждата дума-термин или името на важен библейски персонаж, а накрая постепенно отпадат и буквите, зад които поради промените в езика вече не стоят звукове. Последният удар по завещаната ни от първоучителите азбука е нанесен през 1945 г. с въвеждането на новия правопис, в който връзката между днешното ни писмо и създаденото от Светите братя окончателно избледнява: изхвърлят се двойното е, сиреч ятът, юсовете, и най-вече, отменя се задължителното поставяне на еров знак в края на думите, които завършват на съгласна. Така България окончателно скъсва с почти хилядолетната си правописна традиция в името на един популистки лозунг: „Пиши, както говориш!“ Че въвеждането на този принцип в българския правопис не е довело и не води до повишаване на грамотността на населението е видно с просто око... Но все пак графиката наистина е само обвивката, зад която се крие сърцевината, духът на Кирило-Методиевото дело, и този дух живее и днес... Защото двамата светители не само изнамират буквите, но и създават образа за книжовен славянски език, като превръщат познатия им славянски солунски диалект в съвършен инструмент за предаването на посланието на нашия Спасител.

Не е случайно, че историята на българската книжовност и просвета започва с превод на Евангелието и негов автор е свети Константин-Кирил. Високата богословска култура и вроденият му филологически талант се изливат в съвършен и разбираем за новопокръстените славяни текст. Преводите и оригиналните творби, създадени от двамата братя и техните следовници, сред които е и патронът на Софийския университет свети Климент Охридски, са онези образци, които следват не само българските книжовници, но и книжовниците от Русия, Сърбия, Влашко и Молдавия, които възприемат Кирило-Методиевия език като език на Христовата проповед.

И не само в това се крие величието на делото на Светите Седмочисленици. Те не просто просто превеждат и тълкуват книгите на Светото писание за своите сънародници християни, а с цялото си дело и с целия си живот отстояват достойнството на Кирило-Методиевия, на старобългарския език като богослужебен и свещен език, който може да се мери по *сила и хубост* с латинския, гръцкия и еврейския.

На събора във Венеция именно свети Константин-Кирил е този, който защитава правото на новия език да стане език на църковното служение, като казва: "Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи? Кажете ми: дали смятате Бога за безсилен, та да не може да даде това, или го смятате за завистлив, та не иска [да го даде]?..." И макар че след тази блестяща защита на славянските букви и книга папа Адриан освещава славянските книги и посвещава славянските ученици, въпросът за достойнството на Кирило-Методиевия език като богослужебен език остава нерешен.

След смъртта на своя по-малък брат св. Методий е този, който отстоява правото на славяните в Моравия и Панония да имат свой разбираем богослужебен език в една враждебна и противоречива политическа обстановка, като умело лавира между интересите на Рим и Константинопол и тези на местните владетели, които променят отношението си към славянската проповед и богослужение според собствените си властнически интереси. Без последователността и стоицизма на св. Методий, който в продължение на четвърт век поддържа пламъка на делото, завещано му от св. Константин-Кирил Философ, съдбините на православие, на славянството, на България и на Европа със сигурност щяха да са други. Светостта на делото на двамата братя се оглежда и в начертанията на глаголическите букви, първата азбука, създадена от св. Кирил, чиито основни структурни елементи – кръгът, кръстът и триъгълникът – са основните символи на християнството¹.

Именно свещеното предназначение на първия славянски книжовен език предопределя неговата наднационална същност. То обяснява и защо руските и сръбските книжовници, които получават писмеността от България, не променят някои от най-характерните български особености на този език, а ги запазват като белег на книжовност и на висок стил. През XI–XII в. те не само копират старобългарски оригинали, но и започват да създават свои оригинални произведения на този език. В хода на внимателното пригаждане на езика на старобългарските образци към особеностите на местните славянски наречия възникват т.нар. редакции на старобългарския език – руската и сръбската, които имат многовековно развитие. Съществуването на териториалните разновидности на старобългарската книжовна норма е от изключителна важност за възпроизводството на самия Кирило-Методиев

¹ Идеята е изказана за пръв път от финландския славист Георги (Юри) Чернохвостов в неговата магистърска теза от 1947 г., но придобива гражданственост чрез публикациите на В. Кипарски, който я преразказва по памет, вж. напр. (Кипарски 1968). Близо половин век по-късно работата на финландския славист е публикувана в съкратен немски превод (Tschernochvostoff 1995), магистърска теза от 1947 г.

език като език на православно славянско население в Европа. Пак те са съхранили за поколенията както преводите, така и оригиналните съчинения на старобългарските писатели от X–XI в. През първите векове на османското владичество късната сръбска редакция, чийто създател и идеолог е българинът Константин Костенечки (ок. 1380–1431), е най-авторитетната книжовна норма в българските земи почти до края на XVIII в., когато е изместена от църковнославянския език, който на свой ред възхожда към късната руска редакция на старобългарския език.

Сръбският и църковнославянският правопис, както и запазените чрез тях книжовни модели, са онази трансмисия, чрез която се осъществява връзката между старобългарския книжовен език и новия ни книжовен език. Те оказват и решително влияние при изграждането на новобългарската книжовна норма и до голяма степен предопределят облика на съвременния български книжовен език. За нашите възрожденци именно църковнославянският език е езикът на светите братя Кирил и Методий, затова и споровете и борбите около създаването на новия ни книжовен език през Възраждането са доминирани от въпроса доколко новият ни книжовен език следва да прилича или да се различава от църковнославянския.

Без политическата мъдрост и прозорливост на първите ни християнски владетели Борис и Симеон обаче Кириловият превод на Евангелието нямаше да постави основите на книжовен език с повече от хилядолетна история, а щеше да се превърне в изолиран културно-исторически феномен подобно на готския евангелски превод на епископ Вулфила от IV в., също роден по нашите земи, който не е оставил трайна следа в културната история на германските народи, а е трябвало да изминат още хиляда години до превода на Мартин Лутер и създаването на немския книжовен език. Двата владетели осъзнават, че новият книжовен език може да се превърне в основен инструмент за приобщаването на България към византийския цивилизационен модел, като при това се запази държавната и църковната самостоятелност на българското царство. Но и по време на тяхното управление въпросът за достойнството на старобългарския език и законността на неговото използване в тайнствата на Светата църква продължава да бъде актуален. На българска почва, макар да възниква в руслото на византийската традиция и да служи за разпространението ѝ сред новооглашените народи, Кирило-Методиевият език се възражда и се развива като отрицание на гръцкия език. Израз на това е най-известното полемично съчинение в старата българска литература – *За буквите* от Черноризец Храбър (IX в.). В защитата на законността на старобългарския език като богослужебен и официален език на България неговият създател продължава полемичната линия, подета от Първоучителите, като не подминава и заблудите на триезичието, които свети Константин-Кирил разобличава във Венеция. За разлика от първоучителя, който си служи с цитати от Светото писание, за да утвърди достойнството на новата писменост, Черноризец Храбър се позовава на познатата му гръко-византийска граматическа традиция и сравнява славянската азбука с гръцкото писмо. По този начин той не само запознава своите читатели с историята на нейното създаване, но и изтъква предимствата ѝ пред гръцкото писмо. Константин-Кирил Философ е изпратен на славяните, за да се изпълни Божият промисъл и както

създадената от него писменост, така и неговият превод на Светото писание превъзхождат гръцките, *защото свят мъж ги е създал, а гръцките - елини езичници.*

Зърното, посято от Светите братя, паднало на добра почва, която дава обилен плод не само под грижите на християнските ни владетели от Първото българско царство, но и на техните наследници от Втората българска държава. И макар разцветът на българската писменост и култура по времето на Златния век да е ненадминат, управлението на цар Иван Александър и неговите наследници в много отношения е сравнимо с българския десети век и затова не случайно някои наричат този период сребърен век на българската писменост. Това е периодът, през който въпросът за буквите и за достойнството на езика отново е в центъра на духовния живот на българите. Книжовниците от Търновската книжовна школа начело със своя духовен водач свети патриарх Евтимий обновяват преводите на свещените книги и предприемат реформа на правописа, която да възстанови употребата на погубените букви и по този начин да изчисти покварата от превода на Светото писание, внесена поради натрупването на погрешностите в него. За Константин Костенечки, чийто трактат „Сказание за буквите“ е единственото достигнало до нас изложение на Евтимиевата реформа, буквите (писмената) са стъпалата на онази стълбица, която води към книжовното съвършенство. Буквите са главата на всяко книжовно дело и затова, казва той, чрез което (свещените книги) са се покварили, чрез това и ще се изцелят. За него правописната грешка е като строшена стълба и е по-тежка от смисловата грешка, която той сравнява с пречупени нозе. Защото, както казва той, ако има стълба, куцията, макар и пълзейки по колене и ръце, ще се изкачи и ще слезе (т.е. ще успее да постигне висотата и дълбочината на съвършенството), но без стълба и здравият не ще тръгне нагоре. Стълбата на писмената е онази, която свързва човешкото и божественото и помага на хората да намерят правия път. Затова и заветът на Константин Костенечки е: *„Предайте я здрава на своите чедра, както търновците, чрез които дори и днес, макар и царството им да е разорено, се просвещават околните царе и земи“*. И това не е просто изказване на българин родолюбец, защото следващите векове убедително доказват здравината на стълбата, която търновците са оставили на своите следовници. В Русия в продължение на няколко века се усеща влиянието на Търновския правопис, в Сърбия под негово влияние се създава авторитетният ресавски правопис, а в Молдова в продължение на няколко века скрупулъзно се преписват търновски ръкописи, които допреди няколко десетилетия бяха неотличими от своите оригинали.

Въпросът за буквите и за достойнството на българския език изниква отново с цялата си острота през Възраждането, когато след почти четири века на чуждо владичество и духовно подчинение на Цариградската патриаршия българите се пробуждат и се борят за своята църковна независимост и за правото си в храмовете им да се служи на разбираем за тях език. Българският Великден на 2 април 1860 г. в църквата „Свети Стефан“ в Цариград е повратната точка в църковните борби.

Всичко започва с пламенното слово на Хилендарския монах, който казва: *„О неразумне и юроде, поради що се срамиш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език“* и в своята кратка книжица привежда доказателства за

достоинството на българския народ и за славата на неговите царе и духовни водачи. Паисиевата „История славянобългарска“ не само полага началото на Българското Възраждане, но и подтиква интереса на простите българи, за които е написана, към книжнина, просвета и образование. Създават се първите светски училища и се пишат първите учебници на български език. Поражда се и стремежът за внимателно и задълбочено проучване на българската старина в духа на тогавашните научни постижения. В хода на оживени спорове се решава и въпросът какъв да бъде новият книжовен език на българите. Той наследява словното богатство на Кирило-Методиевия език, но възприема граматичния строеж на новите български диалекти, в които почти няма падежни форми, имената се членуват, а глаголят се е обогатил с множество нови форми, непознати на църковнославянски и на останалите славянски езици. Убедена съм, че „Рибният буквар“ на Петър Берон, написан на новобългарски език, е онова съчинение, което показва, че нашият език е достоен да се превърне в един модерен книжовен език. Възрожденският патос доминира езиковото и държавното строителство и след Освобождението, когато се появява и първият официален нов правопис – Дриновският, който запазва по-голяма част от буквения състав на Кирило-Методиевата азбука – широкото е (ят), големия юс на етимологично място със стойност ъ (с две различни начертания след твърди и меки съгласни), както и изписването на краесловните ерове след съгласна. През 1888 г. става културен факт и първото правописно указание с автор А. Тодоров-Балан. Знаменателното в случая е, че през същата година е основан и първият български университет, и първият му ректор е именно проф. Балан. Точно преди сто години по случай хилядолетието от блажената кончина на св. Климент Охридски, който по-късно става официален патрон на нашия университет, Балан произнася своето знаменито слово „Свети Климент Охридски в книжовния помен и в научното дирене“, в което отдава дан на заслугите на светеца за опазването и разпространението на Кирило-Методиевото дело сред православните славяни.

Тази година беше официално обявена от ЮНЕСКО за година на св. Климент Охридски. И Софийският университет се опитва да я отбележи по подобаващ начин. И в тази година на възпоменание и възхвала на светеца, на днешния свят ден, може би е време да се запитаме: „Достойни ли сме да бъдем наследници на единайсетвековната си писмена и културна традиция? Достойни ли сме като Търновците, като Светите братя и техните ученици да я предадем на своите деца? Достойни ли сме...?“